

Osudové okamžiky: Smlouva o vzájemné spolupráci mezi SSSR a Československem

Dne 12.prosince 1943 byla za účasti prezidenta Československé republiky dr.Edvarda Beneše, Josefa Visarionoviče Stalina, Michala Kalinina, maršála Vorošilova a dalších především sovětských představitelů Vjasčeslavem Molotovem a Zdeňkem Fierlingerem byla podepsána československo-sovětská smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci. Psalo se v ní mimo jiné...

»Článek 1. Vysoké smluvní strany, dohodnuvše se vzájemně, že se sjednotí v politice trvalého přátelství a přátelské poválečné spolupráce, jakož i vzájemné pomoci, zavazují se poskytnout jedna druhé vojenskou a jinou pomoc a podporu všeho druhu v nynější válce proti Německu...

Článek 2... nevstupovat po dobu nynější války v žádná jednání s hitlerovskou vládou nebo s kteroukoli jinou vládou v Německu, která s jasně nevzdá všech útočných záměrů, névést jednání ani nesjednávat bez vzájemné dohody žádného příměří neb mírové smlouvy s Německem neb s kterýmkoli jiným státem, s ním spojeným...

Článek 3... v případě, že by jedna z nich byla zavlečena v poválečné době do válečných akcí s Německem, které by obnovilo svou politiku „Drang nach Osten“... druhá Vysoká smluvní strana neprodleně poskytne Smluvní straně, zavlečené takovým způsobem do válečných akcí, veškerou vojenskou a jinou podporu...

Článek 4... Vysoké smluvní strany... jsou dohodnuty o těsné a přátelské spolupráci v době po obnovení míru, i o tom, že budou jednat ve shodě se zásadami: vzájemného respektování své nezávislosti a svrchovanosti, jakož i nevměšování do vnitřních věcí druhého státu...

Článek 5... Každá z Vysokých smluvních stran se zavazuje neuzavírat žádného spojení a neúčastnit se žádné kolice, namířené proti druhé Vysoké smluvní straně.

Článek 6... Tato smlouva zůstává v platnosti po dobu dvaceti let od okamžiku podepsání...

Sepsáno ve dvou vyhotoveních, každé v jazyce československém a ruském...«

V připojeném Protokolu s navíc konstatovalo, že ke smlouvě se kdykoli může připojit další strana...

Jsme ale o šedesát devět let dál. Názory na smlouvu se stávají prostředkem politického boje. Nenávist nebo také podbízivost některých vykladačů k současnému režimu se promítá i do hodnocení historie. Proto stojí za to, si některé momenty souvisejícím z podepsáním smlouvy připomenout.

Byla to chyba?

Bylo podepsání smlouvy chybou? Dva roky po podepsání obdobné smlouvy britsko-sovětské? Pokud ano, jak potom hodnotit právě zmíněnou smlouvu? Jak hodnotit při tom negativní postoj britské vlády? Odpovídá nám sám prezident Beneš: *»...To je zásadní omyl myslet si, že bychom byli bezpečnější vůči Rusům bez smlouvy než se smlouvou. Mít jasnou a včasnou dohodu, zaručující neodvislost a slibující nevměšování, je lepší než nemít vůbec nic...«* (E.Táborský: Prezident Beneš mezi Západem a Východem).

Atmosféra

23.listopadu odjel dr.Beneš s doprovodem z Anglie. Letadlo přes Gibraltar, Tripolis, Káhiru, Bagdád směřovalo do Teheránu. První zastávkou na sovětském území bylo Baku, odkud přímo Stalinovým salonním vlakem za doprovodu náměstka zahraničí SSSR Alexandra Kornejčuka a čs.velvyslance v Moskvě Zdeňka Fierlingera *»projížděli*

krajinami, v nichž už svým barbarským způsobem vedli válku Němci» (E.Beneš Paměti). Moskevský pobyt začal slavnostní večeří u Kalinina, v té době předsedy Presidia Nejvyššího sovětu, již se zúčastnil Stalin a Molotov, následovaly návštěvy továren, divadel, galerií, vědeckých institucí, různá oficiální přijetí, podpis smlouvy a jednání za jednáním. Atmosféru nejlépe vystihují projevy po podpisu smlouvy. Hovořili Kalinin a Beneš...

»Je důležité zdůraznit, že zásady smlouvy o vzájemné podpoře ve válce proti hitlerovskému Německu jsou již uskutečňovány. Tato spolupráce je stmelena krví synů našich národů bojujících bok po boku za naše společné vítězství, za společné vítězství věcí spojenců. – Smlouva klade pevný základ pro poválečnou spolupráci našich národů a pro zamezení jakýchkoli pokusů se strany Německa vrátit se ke své staré lupičské politice výboje na východ...« (Kalinin).

»Touto smlouvou bylo korunováno úsilí Československa, existující již přes dvacet let a sledující cíl zajistit náš národ a stát před německým imperialismem. Naše smlouva je přirozenou etapou v průběhu této války, proti nelidskému a loupeživému německému šovinismu, který v dnešní válce se především snažil o zničení sousedních států: Československa, Polska, Jugoslávie a Sovětského svazu. Tato smlouva je jedním z článků budoucího zřízení, které bude blahodárné pro nás i všechny naše spojence...« (Beneš).

Jednání Stalin, Molotov – Beneš

Beneš do svého odjezdu se setkal se Stalinem několikrát. Dvakrát na oficiálních banketech, kde měli možnost spolu hovořit víceméně letmo, dvakrát při popisu smlouvy a při odevzdání oficiálních listin, kde šlo vlastně jen o zdvořilostní rozhovory, jednou ve Velkém divadle, kde vlastně probrali problém Polska, v němž se názory velmi různily, a konečně na samotném jednání za přítomnosti Molotova. S tím samostatně jednal navíc dvakrát. O čem se jednalo? Použijme řazení bodů tajemníka prezidenta Beneše Eduarda Táborského...

1.Německo... Sovětští představitelé potvrdili úmysl rozdělit zemi na několik dílů (ostatně i Britové měli podobný nápad a už dokonce určili hranice některých německých »státních celků«). Skutečné záměry však sovětští představitelé nespecifikovali.

2.Maďarsko... Beneš zdůraznil úmysl znovu připojit k Československu ta území, která připadla podle Vídeňské arbitráže Maďarsku. Naléhal na sověty, aby se podíleli na okupaci země, jež vnitřně je stále ještě feudální. Báł se, že případná okupace anglo-americkými silami by znesnadnila zpětné připojení bývalých československých území. Sovětský názor nebyl vysloven, ale pokud jde o návrat československých území jeho představitelé neměli námitek.

3.Potrestání a odsun... Beneš vyslovil obavy, že západ bude příliš mírný k potrestání válečných zločinů a zdůraznil, že mu jde především o tzv.sudetské Němce. Pokud jde o zradivší Slováky provinivší se ve válce proti SSSR, byl toho názoru, že přece jen by sovětská strana měla být shovívavou, aby opačný postup nezhoršil vztahy mezi Čechy a Slováky. Sovětská strana se vyjádřila kladně.

Kladné stanovisko k odsunu už sice slyšel od náměstka ministra zahraničí Kornejčuka, ale chtěl ho potvrdit přímo od sovětského ministra zahraničí a osobně od Stalina. Při jednání s Molotovem tento problém byl dokonce prvořadým. Československo by se mělo, podle Beneše, stát národním státem. Byl ochoten však i k tomu, že některé malé enklávy s převážně německým obyvatelstvem budou předány Německu za cenu odchodu těch, co žijí v oblastech, jež Československu zůstanou. Odmítl však připojení některých německých hraničních enkláv k Československu, jak navrhovali Poláci, ale vyjádřil zájem o Kladsko. V otázce odsunu byl nezávazně podpořen, aniž bylo hovořeno o jeho rozsahu.

4.Hospodářská spolupráce... Beneš vyjádřil zájem na zvýšení poválečné hospodářské spolupráce. V té souvislosti předal sovětské straně jedno ze tří memorand, o němž později jednali experti. Molotov se při tom ve shodě s Benešem vyslovil pro předpokládané zaměření zahraničního obchodu na východ.

5.Vojenská spolupráce... Beneš v dalším memorandu požadoval rozšíření naší armády bojující v Sovětském svazu. Slíbil poslat z Anglie i československé piloty. Závěrem požádal o zbraně pro náš odboj, což všechno bylo sovětskou stranou odsouhlaseno. V diskusi se Stalinem probíral vstup Rudé armády na naše území a zvláště požadoval, aby spolu se sovětskými vojáky to byly i československé jednotky. I to sovětská strana akceptovala.

6.Sabotáže... Sovětská strana kritizovala menší míru sabotáží v německé týlu oproti tomu, co se dělo v Polsku. Beneš měl opáčit tím, že sabotáže jsou, ale skrytější a že by napomohlo bombardování československých továren vyrábějících válečný materiál pro frontu. Ani v Londýně však v tomto názoru vyslyšen nebyl. Sovětská strana zřejmě s vysvětlením nesouhlasila, snad i proto nabídla Benešovi vysílačku v oblasti Smolenska či Orši, jež by oslovovala posluchače česky a slovensky. Návrh byl přijat.

7.Zakarpatská Ukrajina... Beneš, jenž se sice zmínil, na přímou otázku Molotova, o jazykové a kulturní sounáležitosti Zakarpatí s Ukrajinou, požadoval však jeho návrat do svazku Československa se zvláštním statutem. Stalin jeho stanovisko s odvoláním na uznání předválečných hranic Československa potvrdil.

Jak hovory hodnotil sám dr.Beneš? V jeho Pamětech můžeme číst: *»V celém jednání zde nebylo jediné příležitosti, kde by naši partneři nezdůraznili, když to bylo vhodné, že naše vnitřní věci se jich netýkají a že nebudou do nich zakročovat.«*

Jednání Beneš, komunisté a Fierlinger

Jednání s prezidentem se účastnil Klement Gottwald, nemocný, jak uvádí ve svých Vzpomínkách Marie Švermová, Jan Šverma, Rudolf Slánský a Václav Kopecký. Zdeněk Fierlinger byl přítomen jako zástupce sociální demokracie. Proto v tomto případě použijme jeho řazení jednotlivých bodů tak, jak je popsal ve své knize Ve službách ČSR:

1.Mnichov... Přítomní komunističtí poslanci Mnichovskou dohodu

odsoudili a odmítli i následnou kapitulaci, zejména politiku »dvou železek v ohni«.

2.Slovenský problém... Komunisté trvali na svébytnosti slovenského národa a odmítli tezi čechoslovakismu, jíž se nadále přidržoval prezident. Způsob správy na Slovensku měl být postupně řešen a neměl být vynucován násilím.

3.Ozbrojený boj... Měl by podléhat společnému úsilí. Londýnská vláda by tomu měla všemi způsoby napomáhat. Měla by vydat i prohlášení zdůrazňující potřebu ozbrojeného boje, tvoření partyzánských oddílů a vytváření jednotné organizace v zemi pomocí národních výborů, na jejichž vytváření se po diskusi dohodli komunisté, Fierlinger i prezident.

4.Vnitropolitické otázky... Byl vyjádřen zájem na spolupráci komunistů, sociálních demokratů a českých socialistů. Dokonce e hovořilo a spojení všech tří levicových stran, Představitelé KSČ se však k tomu vyjádřili skepticky a označili ho jako momentálně neaktuální. Tento blok by však byl jádrem Národní fronty, která by se stala základem pro vytvoření první vlády doma. KSČ odmítla Benešův návrh na vstup do londýnské vlády a zdůraznila svůj zájem na práci ve vládě popřevratové. Prezident plně si vědom situace doma měl dokonce říci na adresu KSČ: *»Budete nejsilnějším článkem nového režimu«* (Jacques Rupnick Dějiny komunistické strany Československa).

5. Odsun... Jak píše Marie Švermová vedení KSČ *»s podobnou koncepcí nepočítalo, o kolektivní vině a hromadné odplatě sudetoněmecké menšině neuvažovalo. Samozřejmě počítalo s postihem těch, kteří s jako aktivní nacisté provinili vůči českému obyvatelstvu...«* Návrh na odsun je proto zaskočil. Pouze Gottwald a sudetský komunist Robert Korb se po diskusi postavili za Beneše. Důvod byl jasný: *»Oba vycházeli z toho, že postoje sudetských Němců k Československu se během války nezměnily s že k výraznějšímu projevu vůči nacismu v Sudetech nedošlo«* (Marie Švermová).

Jak však rozhovory vnímali komunisté? Účastník jednání s dr.Benešem

Václav Kopecký rozhovory viděl takto: *»My jsme se, jak známo, denodenně s Benešem scházeli v jeho moskevském obydlí a vedli jsme rozsáhlé rozpravy. Dohromady tyto rozpravy konající se denně po návratu Beneše z Kremlu a trvající od večera až do pozdních hodin, zabraly 20 hodin času. Jednalo se o budoucí úpravě vnitřních poměrů v osvobozené republice, jednalo se o systému budoucí státní správy v podobě národních výborů, jednalo se o politických stranách v nové republice, jednalo se o složení vlády, která bude první vládou lidově demokratické Čsl.republiky a jednalo se o obsazení těch klíčových ministerstev, na jejichž řízení si KSČ bezpodmínečně činila nárok... Dr. Beneš v jednání s námi budil dojem, jako by souhlasil s našimi zásadními názory a jako by byl ochoten vycházet plně našim intencím...« (Václav Kopecký ČSR a KSČ).*

Kopecký se však mýlil. Beneš s nimi po diskusi opravdu většinou souhlasil a postavil se v dalších měsících za ně.

Z několika pohledů

Stojí za to si připomenout, jak jednání viděli lidé z okolí jednajících nebo autoři věnující svou pozornost právě Eduardu Benešovi:

»Ripka pokládal za velkou chybu, že se Beneš v Moskvě pouštěl do jednání s českými a slovenskými komunisty. Byl v Moskvě proto, aby tam sjednal smlouvu se Sovětským svazem a projednal se sovětskými představiteli naše a mezinárodní problémy, a nikoli, aby jednání zatěžoval stykem s jednou čs.politickou stranou...« (Ladislav Feierabend Soumrak československé demokracie).

»Nebylo vinou Benešovou, že se z těchto plánů mnohé nerealizovalo. Je třeba připomenout, že anglosaské velmoci neprojevíly až do roku 1945 nejmenší zájem garantovat obnovené státy na východ od Německa, ba – což se málo ví – Britové dokonce ještě roku 1945 zrazovali Francouze, aby se znovu v tomto prostoru vázali...« (Jindřich Dejmek Edvard Beneš. Náčrt kariéry a osudových dilemat československého politika).

A Beneš? »Odjížděl jsem se svými spolupracovníky z Moskvy 23.prosince 1943 krajně spokojen a s pocity uznání a vděčnosti ke všemu sovětskému lidu a k jeho vůdcům Stalinovi, Kalibánovi, Molotovovi a všem ostatním – především k sovětským vojákům – za vše, co pro nás v této válce vykonali, za opravdu přátelské a srdečné přijetí, jehož se nám v Moskvě a v celé zemi dostalo... Děkuji zde za sebe i za vás a za celý národ zplna srdce Sovětskému svazu a jeho vládě... bez rozdílu za jejich opravdu oddanou, vlasteneckou a záslužnou práci pro naši vlast a svobodu československou« (Edvard Beneš Šest let exilu a druhé světové války).